

NATIONALMUSEET

Ånden i naturen

Dansk guldalder 1800-1850

26. august 2000 - 21. januar 2001

Skoletjenesten

Ny Vestergade 10

Tlf. 33 10 17

© 2000 Nationalmuseet og Skolefjenessten

ISBN: 87-87902-79-6

Tekst: Mette Boritz

Grafik: Marianne Bisballe

Repro: Creascan

Tryk: Kailow Tryk A/S

Billedmateriale

Statens Museum for Kunst: s. 8 og 21

Foto: DOWIC fotografi

Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg,
Hillerød: s. 9, 10 og 11

Den Hirschsprungske samling: s. 9 og 16

Foto: Hans Petersen

Thorvaldsens Museum: s. 13 og 15

Foto: Ole Woldbye

Nationalmuseet, Nyere Tid: s. 2, 4, og 19

Foto: Peter Danstrøm

Teknisk Museum: s. 3 og 7

Foto: Anne Vibeke Leth

Hauchs Fysiske Cabinet, Soro Akademi: s. 6

Foto: Bjarne Lippert

H.C. Andersens Hus, Odense Bys Museer: s. 12

Bakkehuset: s. 13

Indholdsfortegnelse

At begribe verden på ny 1

– *Danmarks guldalder*

Med røg og damp 2

– *et samfund på vej*

Fornuft og følelse 5

– *rationalisme og romantik*

Ånden i naturen 7

– *i naturvidenskabens verden*

Grønne skove og skønne møer 8

– *kunst og litteratur i guldalderen*

Danmark mit fædreland 10

– *fædrelandskærlighed og nationalfølelse*

Mellem naturvidenskab og humaniora 12

– *personer og krydsfelter*

Den guddommelige ener 14

– *individet i centrum*

Nærmere Gud 16

– *kristendommen, kirken og de gudelige vækkelser*

Nære værdier og fjerne himmelstrøg 18

– *store ekspeditioner og små familier*

Som folk er flest 20

– *almindelige menneskers vilkår*

Gyldne tider? 22

– *guldalderbegrebet og afslutningen på en epoke*

At begribe verden på ny

– Danmarks guldalder

Perioden 1800-1850 har af eftertiden fået tilnavnet Danmarks guldalder. Det var en brydningstid præget af epokegørende opfindelser, teknologiske landvindinger, politiske omvæltninger, national mobilisering samt et frodigt kunstner- og kulturliv. Påvirket af tidens videnskabelige og åndelige strømninger oplevede man inden for videnskaberne, kunsten og kulturen en opblomstring som aldrig før. Når vi i dag bruger betegnelsen dansk guldalder om perioden, er det nok først og fremmest fordi, at der i denne periode blev tilvejebragt viden, indsigt og erkendelse, der har haft afgørende betydning for samfundet frem til i dag.

Udstillingen *Ånden i naturen* giver en bred introduktion til guldalderen og til de udviklingstendenser, der var fremherskende i perioden inden for såvel naturvidenskab, teknologi, kultur og kunst. Den vil især sætte fokus på de sjældent belyste forbindelseslinier mellem disse forskellige områder – på krydsfeltet mellem ånd og natur og mellem humaniora og naturvidenskab. Dette hæfte sigter ligesom udstillingen på at give en bred introduktion til tiden, livet, begivenhederne og til de markante personer, som var med til at tegne perioden.

For de mennesker, der levede i perioden 1800-1850, blev det en tid, hvor den verden man kendte, forandrede sig. Perioden var præget af nytænkning og brud med tidligere tiders vante forestillinger. Enevælden blev erstattet af demokratiet. Kirkens magt og eneret på forkyndelsen af Guds ord blev anfægtet af lægmænd og jævne folk på landet. Teknologiske nyskabelser og opfindelser muliggjorde ting, som man tidligere end ikke havde turdet drømme om. Opfattelsen af hjem, familie og ægteskab ændredes, og det var i denne periode, at begrebet fædreland og det at være dansk fik sit indhold.

I guldalderen søgte man både frihed og fællesskab – eventyr og tryghed. På den ene side blev blikket vendt indad mod det nationale, mod hjemmet og mod de nære værdier. Men samtidig befandt man sig i en tid fyldt med teknologiske fremskridt og visioner, hvis rækkevidde nåede langt ud over Københavns volde. Det var en tid, hvor grænserne for den menneskelige formåen konstant blev flyttet og samtidig stillede nye krav til samfundet og til den menneskelige selvforståelse. Intet var som tidligere, og for guldalderens mennesker handlede det om at begribe verden på ny.

Med røg og damp

– et samfund på vej

Sidste del af 1700-tallet havde været en fredelig periode for Danmark. Neutralitet, blomstrende handel og en voksende flåde dannede grundlag for periodens øgede velstand. Denne tid har senere fået tilnavnet den florissante periode. Omkring århundredeskiftet fulgte en række voldsomme begivenheder, og ulykkerne regnede ned over landet. Englænderne angreb Danmark, hvilket resulterede i Slaget på Reden i 1801, Københavns bombardement og tabet af flåden i 1807. Herefter opgav Danmark sin neutralitet og blev Frankrigs allierede. Krigene mod England fik skæbnsvangre følger; både handelen og skibsfarten ruineredes. I 1813 var statsbankerotten en uundgåelig realitet, og først omkring 1828 blev den økonomiske krise vendt, og der kom igen opgangstider til landet. Alliancen med Frankrig skulle imidlertid også vise sig at blive skæbnsvanger for landet. Napoleons fald i 1814 betød endnu en national tragedie. Frederik den 6. blev tvunget til at afstå Norge til Sverige, og en æra var forbi for tvillingeriget Danmark-Norge.

Tabet af Norge var på flere måder katastrofalt for Danmark. Dels havde man hentet en række råstoffer og produkter såsom tømmer, jern, kobber og glas mod nord, og dels havde Danmark haft monopol på afsætning af korn til Norge. Danmark blev derfor reduceret såvel økonomisk som arealmæssigt, og den eneste løsning på krisen var udvikling af ny viden, teknologi og industri.

Rundt om i landet og særligt i København blev der taget industrielle tiltag. Nye virksomheder så dagens lys. En af dem var Københavns Porcelænsfabrik, der blev grundlagt i 1775. Fabrikken havde dog svært ved at løbe rundt, og i 1779 så man ingen anden udvej end at forære fabrikken til kongen, og dermed blev den Kongelige Porcelænsfabrik en realitet.

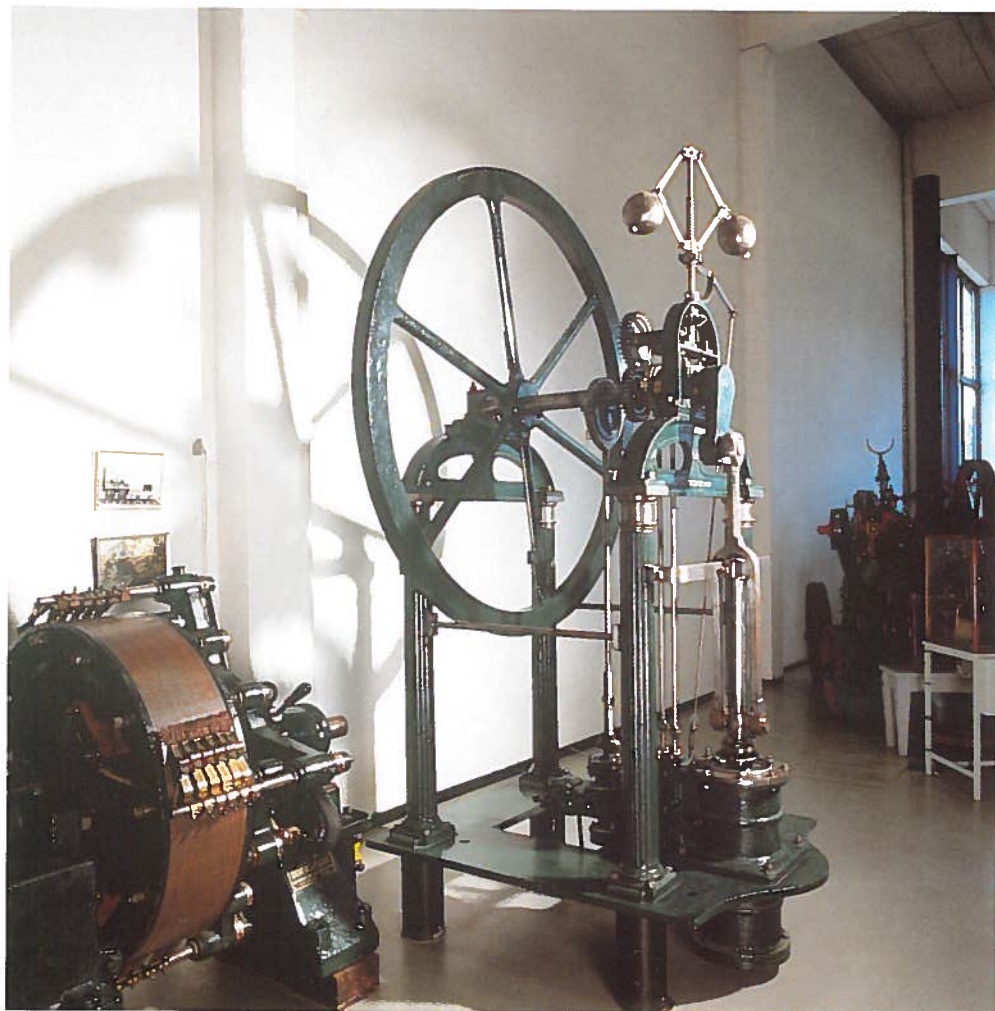
Den første dampmaskine i Danmark blev opstillet på Holmen i 1795. På grund af manglende vedligeholdelse kom den kun til at fungere i syv år og blev aldrig nogen succes. Alligevel var den med til at indvarsle en ny tid: Teknologiens tidsalder. I det store udland havde dampkraften længe været anvendt som kraftkilde, og fra 1820'erne begyndte private fabrikker i Danmark for alvor at bruge dampkraft. De første dampmaskiner var produceret i England, men efterhånden begyndte danske jernstøberier selv at producere dampmaskiner. Dampmaskinen kom til at spille en stor rolle i Danmarks gryende industrialisering, men den var ikke ene om at skabe den.

I takt med den voksende industrialisering brød en levende interesse for håndværk og kunsthåndværk frem. I 1834 åbnede den første af en række danske industriudstillinger på Charlottenborg. Inspirationen kom fra Frankrig og Tyskland, hvor man siden århundredets begyndelse havde arrangeret udstillinger af håndværk og industriprodukter. Formålet med udstillingerne var at udstille godt og gedigent håndværk, mekanik og gode industrielle produkter for at formidle viden om, hvordan tingene bedst kunne laves. De bedste teknikker, der var til, skulle fremhæves som inspiration til fremtidigt arbejde. Et dommerpanel bredt sammensat af folk fra både videnskabs, kunstens og kulturens verden udvalgte de bedste genstande. Man søgte det smukke og det skønne og ønskede samtidig at fremme industri, masseproduktion og håndværk. Udstillingerne havde også et pædagogisk sigte, idet de i fremskridtets og æstetikens ånd søgte at belære de besøgende om, hvad der var god smag. Holdningen var den, at smukke ting indvirkede på den menneskelige moral. Blev man omgivet af pæne ting, blev man også et bedre menneske.

Udbygningen af transportnettet var en af periodens mest betydningsfulde forandringer. Det første dampskib Caledonia blev i 1819 indsat mellem København og Holsten. Fra 1828 kunne man krydse Storebælt med dampskib, og seks år senere blev der indsat skibe på ruten mellem Århus og Kalundborg. Rejsetiden mellem København og Nordjylland blev

Med de store udstillinger på Charlottenborg i 1830'erne blev der sat fokus på kunsthåndværket i Danmark. Messingte-maskinen blev udført af den københavnske blikkenslager C.F. Wagner omkring 1840.

i snit halveret, og det blev langt lettere at transportere gods. Den første jernbanestrækning i det danske monarki blev indviet i 1844 og gik fra Kiel til Altona. Tre år senere blev jernbanen mellem København og Roskilde åbnet. For datidens mennesker, der var vant til hestevogne, var jernbanens hastigheder noget næsten ubegribeligt. – Og hvor de hurtigt kørende postvogne havde været for de få, gjorde jernbanen og dampskibene det muligt for langt flere at rejse. Den ny teknologi bragte danskerne tættere på hinanden og på Europa.

Selvom Danmark langsomt blev koblet på den industrielle udvikling, var landets vigtigste erhverv stadig landbruget. 1780'erne var tiden for de store landboreformer. Planen var at forlade det gamle landsbyfællesskab, at udskifte jorden, flytte gårdene ud og med tiden at lade fæstegårdene overgå til selveje. I 1788 blev stavnsbåndet ophævet, og bønderne blev løst for denne meget stærke binding til godset og godsejerne. De øvrige landboreformer tog det længere tid at realisere, og tempoet var forskelligt fra landsdel til landsdel.

Efter krigsafslutningen i Europa i 1814 faldt kornpriserne drastisk. Flere beskæftigede ved landbruget rundt om i Europa, mere effektive dyrkningsformer og det nu manglende norske marked ramte den danske korneksport hårdt. Landbrugskrisen varede indtil 1820'erne, hvor kornpriserne steg markant. Desuden begyndte englænderne i stor stil at købe korn af Danmark. Det gav

øget velstand til landbobefolkningen, der fik mulighed for at øge forbruget og investere i moderne drift. De gamle redskaber blev udskiftet med nye moderne redskaber af jern, og nye maskiner blev efterhånden indført. Landbrugsudviklingen satte dermed yderligere gang i udviklingen af industrien.

Med landboreformerne var fundamentet for en selvstændig og selvejende bondestand blevet lagt, og en ny og selvbevidst bondestand voksede efterhånden frem. Skoleloven fra 1814, folkehøjskolerne, nye dyrkningsmetoder og gode landbrugskonjunkturer var blot nogle af de ting, der spillede ind for bøndernes forbedrede vilkår og ændrede mentalitet. Snart var bedre vilkår og muligheden for at have indflydelse på deres eget liv og hverdag da heller ikke nok for bønderne. De kæmpede for at få direkte indflydelse på samfundet. Det samme havde længe

gjort sig gældende for det voksende borgerskab bestående af embedsmænd, akademikere, købmænd og fabriksejere.

I 1820'erne trådte den liberale bevægelse for alvor frem blandt borgerskabet i Danmark. Kærnen i bevægelsen bestod af unge københavnske akademikere, hvis ønske var at få enevælden erstattet af en demokratisk styreform. Med kravet om frihedsrettigheder for individet såvel som for folkene i de forskellige nationer smeltede den politiske liberalisme efterhånden sammen med de nationale tanker i nationalliberalismen. Tilsammen var liberalismen og nationalismen en dødelig cocktail for det danske monarki, der ikke alene var enevældigt, men også rummede to nationer. Det bestod af kongeriget Danmark og hertugdømmerne Slesvig og Holsten.

Europa var i første halvdel af 1800-tallet præget af revolutio-

Dampmaskine

Grundloven blev underskrevet den 5. juni 1849 af Frederik den 7.

ner og samfundsomvæltninger. Startskuddet havde lydt med Den franske revolution i 1789, og da der i 1830 atter udbrød revolution i Frankrig, skulle de bærende idéer om folkets suverænitæt, ytringsfrihed og demokrati komme til at sætte sit klare præg på Europa.

Den politiske uro i Europa og døningerne fra revolutionen i 1830 nåede gennem Tyskland til Slesvig-Holsten, hvor den unge frisiske embedsmand Uwe Jens Lornsen gav sig til at agitere for, at hertugdømmerne Slesvig og Holsten skulle have en fælles fri forfatning, og desuden adskilles fra Danmark. Lornsen blev arresteret, idømt et års fængsel og frataget sit embede. Da uroen havde lagt sig, besluttede Frederik den 6. at tage overtrykket af den politiske kedel. Han oprettede fire rådgivende stænderforsamlinger - én for Holsten, én for Slesvig, én for Jylland og én for øerne. Stænderforsamlingernes reelle indflydelse var begrænset, og det var kun et fåtal af befolk-

ningen, der havde stemmeret. Alligevel blev der stillet store forventninger til stænderforsamlingerne. Det var første gang, der var åbnet for den officielle debat, og det benyttede borgerne sig af. De krævede stadig mere indflydelse.

Da Frederik den 6. i 1839 døde, sluttede også en epoke. Frederik den 6. blev den sidste enevældige konge, der mere eller mindre egenhændigt havde kunnet styre landet. Efter hans død stillede den nationalliberale politiker Orla Lehmann sig i spidsen for en henvendelse til den nye konge, Christian den 8. med anmodning om en fri forfatning. Kongen valgte dog at holde fast i enevælden. I 1848 døde Christian den 8., og han efterfulgtes af sin søn Frederik den 7. Frederik den 7. blev den konge, der bøjede sig for folkets krav, samtidig med at krigen om Slesvig og Holsten nærmede sig. Mens Jylland var krigsskueplads, trådte Den Grundlovgivende Rigsforsamling sammen i København

for at udarbejde den forfatning, som skulle afløse enevælden. Den 5. juni 1849 underskrev Frederik den 7. Danmarks Riges Grundlov, og Danmark fik dermed sin første fri forfatning.

Med den første grundlov blev grundstenen lagt til det demokrati, vi kender i dag. Meget var dog anderledes. Kongen var stadig en magtfuld mand, der frit kunne vælge sine ministre, og langt fra alle borgere fik stemmeret. Fruentimmere, folkehold, fattige, forbrydere og fjolser, som det nedsættende hed, havde ikke stemmeret, og i praksis var det kun mænd over 30 år med egen husstand, som fik stemmeret og mulighed for at deltage i den demokratiske proces. Men på trods af det var grundloven og det spæde demokrati med til at indvarsle en helt ny tid og en helt ny samfundsorden.

Pudsigt nok var det de national-liberale, der efterfølgende fik store betænkeligheder ved den demokratiske forfatning, som de selv havde kæmpet for. De liberale var nemlig ikke demokrater i nutidig forstand, men af den faste overbevisning, at magten burde ligge hos den gruppe af dannede borgere, som de selv tilhørte, og ikke hos almindelige jævne mennesker. Bønderne og bondebewægelsen, som havde været de nationalliberales allierede i kampen mod enevælden, gik nemlig egne veje. De brugte deres grundlovssikrede ret til at stemme på jævne mænd fra egne rækker. Retten til magten var ikke længe en selvfølge.

Fornuft og følelse

– *rationalisme og romantik*

Tiden umiddelbart før og efter 1800 betegner et markant skifte i den vesterlandske kultur. Et skifte, der både betød et politisk og magtmæssigt systemskifte såvel som tab af vante forestillinger om ens egen eksistens i en stor og (Gud)given forståelsesramme.

I 1700-tallet var oplysning og rationalisme tidens nøgleord. Et grundlæggende træk ved oplysningstiden var, at alle livets forhold skulle underkastes en rationel bedømmelse baseret på fornuft og iagttagelse. Botanikere samlede og klassificerede hundredevis af planter, kemikere søgte at forklare forbrændingsprocesserne samt at udforske luftens bestanddele og vandets sammensætning, og geologerne tog hul på at kortlægge jordens overflade. I Danmark tog Videnskaberne Selskab i 1762 fat på en omfattende opmåling af Danmark. Instrumenterne var teknologisk blevet så præcise, at nye kort kunne afløse de tidligere.

Det nye i forhold til tidligere tider var, at oplysningstidens mænd i princippet afviste at acceptere politiske, religiøse og sociale skranker for deres rationelle undersøgelser, og at alt derfor kunne og burde gøres til genstand for vurdering og diskussion. Intet var længere helligt. Man søgte at adskille ånden fra materien, fjerne Gud fra videnskaben og isolere følelsen fra fornuften. Holdningen var, at anvendelsen af sund fornuft over for samtlige livets spørgsmål ville bane vejen for en lykkelig udvikling, og målet med denne udvikling var at opnå den størst mulige lykke

for det størst mulige antal mennesker.

Det var ofte private personer, som købmænd og embedsmænd, der interesserede sig for naturvidenskab, og som tog del i det, der til tider er blevet kaldt oplysningstidens »hensynsløse stræben efter sandhed«. At undersøge verden og dens elementer udviklede sig til en hel mode blandt de lærde og velstående. Mange af dem var inkarnerede samlere. De samlede på alt fra konkylier og forsteninger til insekter og tørrede planter. En af disse samlere var overhofmarskal Adam W. Hauch. Side-

løbende med sin høje post, der blandt andet indbefattede at være direktør for Det kongelige Teater og Det kongelige Bibliotek, studerede Hauch fysikken og kemien. I 1794 udkom hans *Begyndelsesgrunde til Naturlæren*, som var den første danske lærebog i fysik. Hauch søgte naturens lovmæssigheder og mente, at de skulle findes gennem systematisk tilegnelse og erfaring. I sin imponerende instrument-samling – hans Physiske Cabinet – gemte han på en lang række af højst kuriøse og meget fascinerende instrumenter, herunder: En skrue uden ende, en model af James Watts dobbeltvirkende

Rejsemikroskop som botanikerne kunne tage med sig på deres videnskabelige færd ud i det grønne.

Overhofmarskal
Adam W. Hauch

damp- maskine og et nøjagtigt kilogramlod fra den internationale kommission for mål og vægt.

I 1789 udbrød Den Franske Revolution, og Europa gik ind i en ustabil periode. Revolutionen var sammen med tidens åndelige og ideologiske strømninger med til at sætte punktum for rationalismens velordnede verdensbillede styret af fyrster og fornuft. Med den gamle verdens sammenbrud var man nødt til at orientere sig på ny og skabe et verdensbillede på baggrund af

nye og anderledes erfaringer og observationer. En ny verdensorden karakteriseret ved nøgleord som f.eks. folk, fantasi, følelse og frihed blev langsomt defineret.

I årene op mod 1800 opstod der i Tyskland en ny åndsretning: En art helhedsfilosofi eller enhedsvidenskab. Denne åndsretning fik senere navnet romantikken. Romantikken var et opgør med rationalismen og en reaktion mod den ældre generations forherligelse af en moralsk livsanskuelse, hvor fornuften var i

højsæde, og videnskaberne primært baseret på erfaring. For den nye generation af videnskabsmænd og kunstnere var der langt mere mellem himmel og jord, end man umiddelbart kunne se eller fornemme med sine sanser, og fornuften blev til en vis grad erstattet af følelse og fornemmelse. Romantikken var en verdensanskuelse, hvis grundtræk var, at alting hænger sammen. Naturen skulle derfor ses som et levende hele, hvor hver enkelt del og hver enkelt kraft på forunderlig vis hang sammen med de andre.

Både inden for litteratur, kunst og naturvidenskab blev den romantiske filosofi den dominerende retning, og idéen om en enhed bag universets mangfoldighed kom til at præge hele guldalderen.

Ånden i naturen

– i naturvidenskabens verden

I såvel Europa som i Danmark var der i 1700-tallet opstået en ny og voldsom interesse for naturvidenskab. Interessen havde dog svært ved at placere sig, da der næsten ingen institutioner var til at tage hånd om den. Et naturvidenskabeligt fakultet fandtes ikke, og på universitetet blev naturvidenskab næsten kun bedrevet i relation til det medicinske studium. I første halvdel af 1800-tallet blev de forskellige naturvidenskabelige discipliner som fysik, kemi og geologi efterhånden til selvstændige grundvidenskaber, og i 1850 blev det naturvidenskabelige fakultet ved Københavns Universitet oprettet.

1700-tallets interesse for naturvidenskab hang sammen med tidens rationalistiske tanker, hvor den menneskelige fornuft kom i centrum, og den verdslige verden i stadig stigende grad blev adskilt fra den guddommelige. Man nærrede et brændende ønske om at få kontrol over naturen, over egen tilværelse og over samfundet. Videnskaben var en vej til at tiltvinge sig magt, til at forstå naturen og til at aflure dens hemmeligheder.

Rationalismens videnskabsmænd forsøgte at opsplutte og adskille forskellige elementer og arter fra hinanden, og herefter at opstille hver art eller element i systemer og kategorier. De var praktikere, der vejede, målte og beskrev. Romantikens videnskabsmænd havde imidlertid også et andet mål. Fysikeren H.C. Ørsted, der var præget af den tyske romantik, så det som videnskabernes fornemste op-

gave at finde den store overordnede fornuftssammenhæng i naturen. Med romantikken blev der således også inden for naturvidenskaben skabt et nyt filosofisk paradigme, som trådte i stedet for rationalismen, med elementer af både fornuft og følelse, rationalitet og irrationalitet.

Ørsted er i dag verdensberømt, fordi han i 1820 gjorde den opdagelse, at en elektrisk strøm i en ledning påvirker en magnet, så den slår ud. Elektromagnetismen blev sammen med englænderen Michael Faradays senere opdagelse af induktionen grundlaget for at kunne fremstille elektricitet. For Ørsted selv var opdagelsen af elektromagnetismen ikke kun af naturvidenskabelig betydning. For ham var denne opdagelse samtidig en bekræftelse af, at der var en overordnet plan med tilværelsen – en overordnet intelligens. Han kaldte naturlovene for Guds tanker. Naturen var for ham ikke noget dødt og mekanisk. Naturen var besjælet. Da Ørsted i sine sidste år skrev sit hovedværk, kaldte han det *Ånden i naturen*. I dette opsummerede han de tanker, han havde gjort sig gennem årene, og som havde haft umådelig betydning for guldalderens åndsliv. Ørsted var nemlig ikke kun fysiker eller naturvidenskabsmand, men også naturfilosof inspireret af Kants og Fichtes teorier. Samtidig var han digter og skrev poesi og prosa. Han arbejdede aktivt med det danske sprogs fornyelse og opfandt selv henved 2000 danske ord. Ørsted var også den første, for hvem det i 1825 lykkedes at finde det me-

Hans Christian Ørsted

talliske grundstof aluminium og fremstille det i ren form. Aluminium er i dag et af verdens mest brugte metaller. Dertil kommer, at Ørsted var en af hovedkræfterne bag oprettelsen af den Polytechniske Læreanstalt, som blev indviet i 1829.

De naturvidenskabelige landvindinger stillede nye krav til den menneskelige opfattelse af, hvordan alting hang sammen, og grænserne for den menneskelige formåen syntes konstant at flytte sig i denne periode. Med en blanding af skepsis, glæde, angst og forventning mødte datidens mennesker den nye tid og dens muligheder. I 1806 blev københavnernes længsel efter at se et levende menneske hæve sig op i luften endelig indfriet. Belgieren Robertson fik sat hele København på den anden ende, da han foretog sin første opstigning i luftballon fra Rosenborg Eksercérplads. Det var en begivenhed, der kom til at stå skarpt i folks erindring. Nu syntes alt muligt.

Grønne skove og skønne møer

– kunst og litteratur i guldalderen

En sommereftermiddag i 1802 gik to mænd fordybet i samtale igennem Frederiksberg Have og ind i Søndermarken. Det var den norske naturfilosof Heinrich Steffens og den unge danske digter Adam Oehlenschläger. Steffens talte mest. Han var lige vendt hjem fra en dannelsesrejse i Tyskland. På sin færd havde han personligt mødt romantikkens tyske fædre, og det var deres tanker han nu med stor begejstring fortalte den unge Oehlenschläger om. De to mænd talte 16 timer i træk, og samtalen kom til at ændre Oehlenschlägers arbejde og livssyn for altid. Grebet af stemningen og opløftet af de nye tanker for han hjem,

greb pennen og skrev digtet *Guldhornene*, i hvilket hele den romantiske idé kommer til udtryk. Romantikken blev med ét introduceret i dansk litteratur, og litterært var det et opgør med de bestående genrer og former.

Det var ikke kun Oehlenschläger, der lod sig rive med af Steffens entusiasme. I efteråret 1802 indledte Steffens en forelæsningsrække om den tyske romantik på Elers Kollegium i København. Disse forelæsninger var i høj grad med til at ændre det danske åndsliv og påvirkede bl.a. præsten N.F.S. Grundtvigs tanker og arbejde.

Romantikken fik stor betydning for kunsten og litteraturen. Ligesom datidens videnskabsmænd var kunstnerne fascinerede af naturen og dens kraft. Malerne drog med staffeli og malerkasse ud i det danske landskab. Når de sad og malede i det grønne, og forsøgte at fange lysskiftet i trætoppenes kroner, følte de sig nærmest ét med naturen. I dette Guds fantastiske skaberværk var intet vigtigere eller smukkere end andet. Alt, stort som småt, måtte gengives, og i romantikkens ånd stræbte malerne efter det harmoniske, det ideale og det fuldkomne i deres billeder. Deres malerier kom derfor ofte til at idyllisere virkeligheden –

Malerne drog ud i det danske landskab. Her er det P.C. Skovgaard, der har malet et billede af maleren J.T. Lundbye, som sidder ved vejkannten og tegner.

bøgeskoven blev lidt grønnere og de bølgende kornmarker en anelse mere frodige. Store landskabsmalere som J.T. Lundbye, P.C. Skovgaard og C. Dalgas var med deres malerier med til at åbne samtidens og eftertidens øjne for landets skønhed, og deres billeder har i høj grad bidraget til den generelle opfattelse af, hvordan det ægte danske landskab med stråtægte bondegårde, grønne skove og bølgende kornmarker bør se ud. Samtidig søgte de gennem deres billeder at bevare det oprindelige danske landskab for de kommende generationer, i en tid hvor ny teknologi, mere effektive dyrkningsmetoder, en stigende opdyrkning af landet og landboreformernes indvirken var ved at ændre landskabet for altid.

Ikke kun naturen, men også den historiske horisont, fik med romantikken en central betydning. I Danmark gav det sig særlig udslag i dyrkelsen af den nordiske oldtid og middelalderen. Der blev skrevet og digtet om den nordiske mytologi, heroiske kæmper, smukke skjoldmøer, blåt vand, brede bøge og om kærligheden til fædrelandet. Når malerne tog ud for at male, lå der også en national selvbesindelse bag deres gengivelse af landskabet, hvor jættestuer, stendysser og andre fortidsminder sneg sig ind mellem markens køer og får. Romantikkens kunstnere og litterater var i høj grad med til at give begrebet fædreland det indhold, det har i dag.

Omkring 1820'erne var romantikken i sin oprindelige form ved at

tørre ud som inspirationskilde for litteraturen og kunsten. Den nye generation af digtere og kunstnere, som nu trådte frem, havde stadig deres rod i romantikken. Men i stedet for at frem-

hæve det fantasifulde og ideale, blev udgangspunktet for digtningen og kunsten i stigende grad den nære og nutidige virkelighed – fædrelandet og familien.

Med den historiske interesse og tidens fascination af den Danske Oldtid blev jættestuer og kæmpehøje yndede motiver for landskabsmalerne.

Adam Oehlenschläger

Danmark mit fædreland

– fædrelandskærlighed og nationalfølelse

I Danmark er jeg født, der har jeg hjemme, der har jeg rod, derfra min verden går. Du danske sprog, du er min moders stemme, så sødt velsignet du mit hjerte når. Du danske friske strand, hvor oldtids kæmpegrave står mellem æblegård og humlehøve, dig elsker jeg! – Danmark mit fædreland.

Sådan indledes H.C. Andersens fædrelandssang fra 1850, og sammen med Adam Oehlenschlägers nationalhymne, *Der er et yndigt land* fra 1819, lovpriser den sproget, historien, fortidens helte, landskabet og de nationale symboler – med andre ord, det

meste af det, man dengang som i dag forbinder med det at være dansk. Det var i denne periode, begrebet danskhed og indholdet i den danske nationalidentitet for alvor blev defineret.

De nationale tanker og opbygningen af national identitet gjorde sig gældende over det meste af Europa. Nationalismen ophøjede troen på nationen som den højeste livsværdi. Enhver nation havde ret til sin egen stat. Denne tanke eller dette krav fik stor betydning for Danmark.

Nationalismen har sine rødder i oplysningstiden og den franske

revolution, men romantikkens tænkere, som de tyske filosoffer Herder og ikke mindst Fichte, fik afgørende betydning for opfattelsen af folk og nation. De fremhævede tanken om »folkesjælen«, som det der gav hver nation sin særegne karakter og prægede nationens skikke, livsopfattelse, moralbegreber og kultur. Hvor man før havde været patriotiske og med en undersåttelig følelse loyalt havde været knyttet til kongen og hans domæne, kom det nationale nu i højsædet. Det nationale byggede på en fællesskabsfølelse knyttet til forestillingen om folket, hvis enhed berod på det fælles sprog, den fælles kultur, fælles historie og dets tusinde år lange tilhørsforhold til et særligt land og landskab.

I Danmark tog denne søgen efter national identitet og oprindelighed for alvor fart efter Englandskrigene, og med tabet af Norge blev der i Danmark skabt overensstemmelse mellem stat og nation. Det var især studenterne og de borgerlige kredse, der var talsmænd for de nye nationale tanker. Mænd som præsten N.F.S. Grundtvig gjorde dog deres for at sprede de nationale tanker til den brede befolkning. Grundtvigs mål var at vække det danske folk til et kristent og nationalt liv, med den nordiske mytologi, kristendommen og Danmarks historie som åndeligt fundament.

Mens de tyske studenter demonstrerede for et fælles Tyskland, vendte de danske studenter blikket mod nord for at finde et lignende fællesskab ud fra bevidst-

Soldaternes hjemkomst i 1849. Den hjemvendte familiefader modtages. Soldaterne marcherede under stor hyldest ind i København den 9. september. Selvom krigen endnu ikke var vundet, var stemningen efter slaget ved Fredericia sejrssikker. Den nationale selvfølelse og begejstring ville ingen ende tage.

Studenter og literater arbejdede for at forene de skandinaviske folk og udsone fortidens stridigheder mellem danskere og svenskere. I 1829 kronede den svenske digter Esaias Tegnér i Lunds Domkirke Adam Oehenschläger som Nordens digterkonge.

heden om, at de tre skandinaviske lande var ét broderfolk, nært beslægtet i sprog og kultur. Vel vidende, at Danmark kun var et lille land, søgte man efter en alliance, der kunne stå mål med truslen fra et forenet Tyskland. De såkaldte skandinavister betragtede de nordiske folk som grene på samme folkestamme og ønskede et forenet Norden. De syntes helt at glemme, at det ikke var særlig længe siden, at Dan-

mark og Sverige havde været i krig. Studenterskandinavismen var fra begyndelsen tænkt som noget selskabeligt, men den udviklede sig snart til at blive politisk. To personer af betydning for hele denne bevægelse var Carl Ploug som var redaktør af tidsskriftet *Fædrelandet*, samt ikke mindst den nationalliberale politiker Orla Lehmann.

Omkring 1830'rne vågnede Søn-

derjyllands nationalbevidsthed. Den satte skel mellem dansk og tysk, og det førte til et kulturelt og politisk modsætningsforhold mellem Danmark og Tyskland. De fremherskende nationale strømninger i tiden nærmedes af en voksende strid om hertugdømmernes tilhørsforhold, og den nationale bevidsthed skærpedes. I 1848 brød borgerkrigen i hertugdømmerne ud.

Mellem naturvidenskab og humaniora

– personer og krydsfelter

I udstillingen *Ånden i naturen* fokuseres på en række personer, som bevægede sig i krydsfeltet mellem naturvidenskab og humaniora. Nogle af disse personer er den dag i dag verdenskendte, andre har haft størst betydning inden for landets grænser, og endelig er der de personer, som kun de færreste danskere i dag kender til.

Grænserne mellem de forskellige videnskabelige og kulturelle miljøer var i perioden 1800-1850 langt mere flydende, end de er i dag. Det er H.C. Ørsted et godt eksempel på. Han havde meget alsidige interesser inden for både fysik, kemi, sprogvidenskab og filosofi. Han var dog langt fra den eneste, der bevægede sig i krydsfeltet mellem naturvidenskab og humaniora. Den brede interesse for både kunst og videnskab gjorde sig

H.C. Andersen

gældende for de fleste af datidens førende kunstnere, forfattere og videnskabsmænd. De samledes i snævre kredse, og over middagsbordet diskuterede de alt fra stjernehimlens bevægelser til nordisk mytologi. I romantikkens ånd gjaldt det om at forstå alt som ét. Intet emne og ingen videnskabelig disciplin var mere værd end de andre. Holdningen var, at alle disse forskelligartede kræfter til syvende og sidst mødtes i et guddommeligt hele. Førtes en af disse kræfter fremad, førtes de derfor alle frem, hvis man blot gik dybt nok. Åndslivet har sjældent bestået af så stor en enhed som i denne periode, selvom enheden end ikke kom til at vare perioden ud.

H.C. Andersens eventyr er i dag kendt verden over, men det er nok de færreste, der kender til hans store interesse og begejstring for naturvidenskab og nye teknologiske landvindinger. Han nærrede en dyb beundring for H.C. Ørsted og lovpriste bl.a. Ørsteds evner og genialitet i eventyret *To brødre* og i den symbolske historie *klokken*. Omvendt var Ørsted også en af de første, der troede på H.C. Andersens literære evner og fik ham forvisset om, at de en dag ville gøre ham verdensberømt. Ifølge H.C. Andersen var der ingen grænser for, hvor langt den favre nye teknologiske verden kunne bringe menneskeheden. Selv forudså han i eventyret *Om Årtusinder*, hvordan det ville blive muligt for mennesket at flyve. Han lod sig begejstre af mikroskopet og dets mange muligheder, hvilket afspejles i eventyret *Vanddråben*, og med stor fascination beskrev

han sin første togrejse i Tyskland:

»O, hvilket åndens storværk er dog denne frembringelse! Man føler sig jo mægtig som en oldtids Trolldmand! Vor magiske hest spænder vi for vognen, og rummet forsvinder; vi flyver som skyerne i storm, som trækfuglene flyver.«

Maleren Christoffer Wilhelm Eckersberg er blevet kaldt dansk malerkunsts fader. Det er måske at undervurdere hans lærerme-
stre N.A. Abildgaard og Jens Juel's betydning, men dog rigtigt i den forstand, at Eckersberg var den første professor, der dannede skole. Han lærte den yngre generation af malere at male det skære, klare dagslys, det nære og det sande i det rette perspektiv. Eckersberg var først og fremmest kunstner, men han hentede ikke kun inspiration til sit arbejde inden for sit eget felt. Eckersberg opfordrede sine studerende på Kunstakademiet til at følge Ørsteds forelæsninger, for bedre at kunne forstå sammenhængen mellem kunst og virkelighed. Selv gik han videnskabeligt til værks, når han arbejdede med sine billeder af skibe. Han førte meteorologiske dagbøger, studerede skibenes konstruktioner og målte sig ved hjælp af matematiske udregninger frem til sine skibes placering i forhold til perspektiv, lys og vind.

Mineralogen Karl Ludwig Giesecke hører til en af tidens mindre kendte personer. Da Mozarts opera »Tryllefløjten« i 1791 blev uropført i Wien, fremgik det af personlisten, at rollen som 1. slave udførtes af Hr. Giesecke.

Ingen kunne dengang have den mindste anelse om, at indehaveren af denne beskedne rolle skulle blive en af pionererne inden for den geologiske udforskning af Grønland, og at flere grønlandske lokaliteter skulle komme til at bære hans navn. Giesecke blev af Frederik den 6. sendt til Grønland, hvor han tilbragte mange år og foretog udførlige undersøgelser af landets geologiske og mineralogiske forhold. Før han rejste til Grønland kendtes 20-30 mineraler. Da han tog derfra, var antallet fordoblet. Giesecke blev senere professor i mineralogi ved universitetet i Dublin.

Ud over enkeltpersoner var der i København nogle miljøer, hvor både kunsten og videnskaben i særlig grad blev dyrket. I Søkvæsthuset på Christianshavn boede ægteparret Heiberg. I deres hjem samledes en række af tidens førende mænd inden for åndsliv og politik. Det var en lille skare, for hvem åndfuld konversation var langt vigtigere end store selskaber, prangende boliger og overdådige middage. Johan Ludvig Heiberg var kritiker og forfatter, men følte sig samtidig draget af universets uendelige rum. Han var en ivrig amatør-astronom, der især arbejdede med bestemmelser af stjernepositioner. I 1840'erne gik han så vidt som til at udgive det astronomiske tidsskrift *Urania*, der udkom i 3 år. Mens Heiberg boede i Søkvæsthuset, indrettede han sit eget observatorium, hvor han til sin hustru skuespillerinden Johanne Luise Heibergs fortvivlelse tilbragte aften efter aften kun i selskab med stjernerne. I sine erindringer skrev hun:

»Vel kom Heiberg da altid ned for at holde mig med selskab ved teen, men den skammelige kvinde Urania lokkede ham kun alt for hurtigt tilbage til sit rige, og berøvede mig således dagens kæreste timer, hvor jeg plejede ene at have samtaler med Heiberg; nu havde jeg fået en rivalinde, mod hvem jeg [på dette tidspunkt af mit liv] ikke kunne sejre, men måtte give fortabt«.

I udkanten af Frederiksberg ligger Bakkehuset. Her boede forfatteren og redaktøren Knud Lyhne Rahbek sammen med sin kone Karen Margrethe, kaldet Kamma. Gæster var altid velkomne, og en lang række af tidens store personligheder som digteren Jens Baggesen samt Oehlenschläger, Ørsted og H.C. Andersen havde deres faste gang i Bakkehuset. Hele to generationer af danske digtere vandrede ud og ind af Bakkehuset. Som regel kom der kun et par gæster af gangen, og inden midt dagen kunne serveres, måtte Kamma rydde klapbordet i dagligstuen for klister og papir, som hun brugte, når hun fremstillede sine berømte æsker. Stor selskabelighed var der ikke råd til, og det var heller ikke det, gæsterne kom efter. De fleste søgte til Bakkehuset for at nyde værtsparrets og særligt værtindens selskab. Kamma Rahbek var kendt for sin psykologiske sans, sit vindende væsen og sin evne til at tale med mennesker.

Romantikernes behov for at opleve det hele menneske med alle dets forskellige stemninger og følelser kunne bedst tilfredsstilles ved at opsøge naturen. Der-

Skuespillerinden Johanne Louise Heiberg

for blev der efter engelske forbilder anlagt haver, som til en vis grad tog sig ud som ægte, vilde naturscenerier. I den romantiske have var vandreren ikke længere den passive tilskuer, men et aktivt individ, som via sin oplevelse gik på opdagelse i sig selv. Kamma Rahbeks have var en af de første private såkaldte romantiske haver i Danmark. Selv brugte hun dog ikke haven til at sværme. Kamma Rahbek var kun i haven, når hun arbejdede, og hvad haven angik, gik hun videnskabeligt til værks. Hun diskuterede og udvekslede planter med en række botanikere og gartnere, der havde deres gang i Bakkehuset.

Silhuetter af Kamma og Knud Lyhne Rahbek

Den guddommelige ener

– *individet i centrum*

Med romantikken blev der sat fokus på jeg'et, på fantasien og på følelserne. Man dyrkede individet og de gudsbenådede genier. Genierne var dem, der formåede at skille sig ud fra normen, og dem, der som en »guddommens stråle« havde evnen til at hæve sig over gennemsnitsmenneskene. Målet var at være original og at bryde med traditionen. Geniet var et menneske, der formåede at udfolde sig, og hvis handlinger ikke blev styret udefra men indefra – fra hjertet. Til gruppen af særligt tilbedte genier hørte den allerede dengang internationalt anerkendte billedhugger Bertel Thorvaldsen.

Thorvaldsen blev uddannet på Kunstakademiet i København. I 1797 drog han til Rom, hvor han endte med at opholde sig det meste af sit liv. Da han den 17. september 1838 vendte hjem til København, blev det en national begivenhed uden lige. En storstilet velkomst blev planlagt, og på selve dagen syntes det meste af København, høj som lav, at være mødt op på Toldboden og Langelinie for at overvære ankomsten. I triumftog blev han ført gennem byen, og fra balkonen på Charlottenborg modtog han en hyldest fra folkemængden på Kongens Nytorv, der var en konge værdig. Der herskede ingen tvivl om, at Thorvaldsen i sandhed var et geni – en guddommens stråle. Et par nætter før hans hjemkomst havde man observeret et usædvanligt stærkt nordlys på himlen, præcis som i 1819, hvor han havde besøgt København. – Og som om dette ikke var nok, brød solen igenem regnskyerne, og en klar

regnbue viste sig på himlen, netop i det øjeblik, han blev roet i land.

Tiden omkring år 1800 var en tid, hvor ikke kun romantikken, men også en række af store ismer, som nationalismen, liberalismen og individualismen fik betydning. Individualismen indebærer troen på, at hvert enkelt menneske er en enestående skabning med ret til at udfolde sig. I dag er dette nærmest at betragte som en selvfølge, og det er en integreret del af vores menneskesyn. Sådan har det imidlertid ikke altid været. Tankerne om individet og dets muligheder for og ret til at handle selvstændigt har sit udspring i denne periode. Selvom tankerne havde rod i renæssancens menneskesyn, var individualisme opfattelsen i høj grad et produkt af den Franske Revolutions menneskeretserklæring, liberalismens og romantikkens nye understregning af enerens rolle. Med romantikken blev individualismen formuleret som begreb, og forholdet mellem individ og fællesskab blev genstand for en sammenhængende debat.

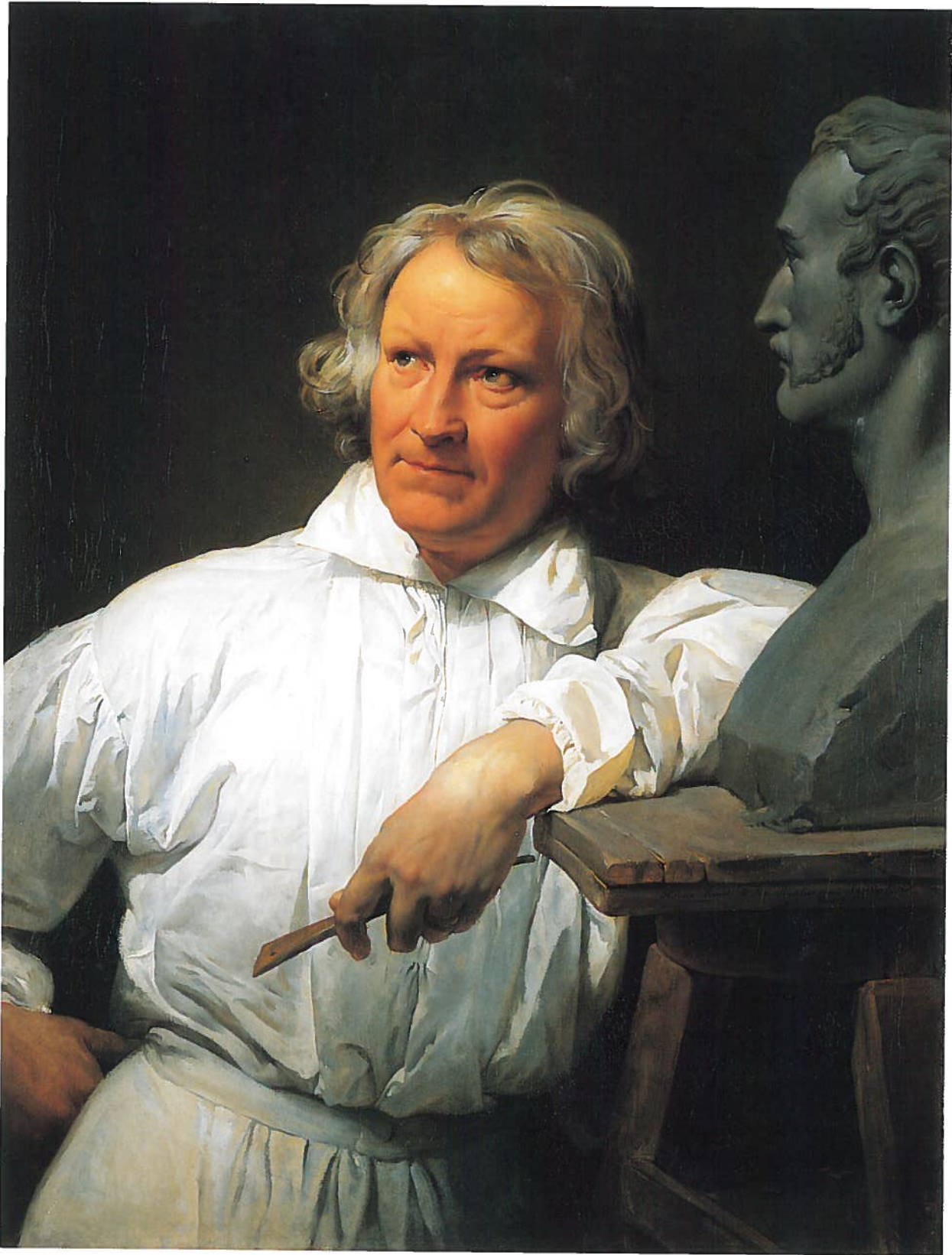
I Frankrig fik begrebet individualisme fra første færd en negativ ladning i form af opløsning og anarki. Et velordnet fællesskab måtte være klart at foretrække frem for enkeltinteresser, og parolen burde derfor lyde: Én for alle og alle for én. I liberalismens fædreland, England, var indstillingen til individualismen som livsholdning knap så fordømmende. Her blev individualisme snart opfattet som et plusord, der dækkede over den enkeltes

ret til at søge sin lykke med et minimum af indblanding fra statens eller samfundets side. Hensynet til den enkeltes driftighed, foretagsomhed og udfoldelsesmuligheder er en del af liberalismens grundtanke.

At individualismen rummede både gode og dårlige sider var filosofen Søren Kierkegaard ikke i tvivl om. Men i den evigt svære balance, hvor hensynet til det enkelte menneske må afvejes med hensynet til de mange, valgte Kierkegaard den enkelte. Den store mængde så han som en farlig magt. Det er eneren, det kommer an på. Ifølge Kierkegaard måtte ethvert individ være indstillet på sit liv, på selve det at eksistere, at være til, og på at leve efter sin egen tilværelses dybe formål.

Kierkegaard var selv en ener. Han var en kendt skikkelse i området omkring Strøget og Nytorv, hvor han boede. Hans spøjse udseende og anderledes livsførelse gjorde ham til et taknemmeligt samtaleemne og oplagt offer for karikatur. At han desuden brød sin forlovelse med en etatsråds datter, Regine Olsen, satte ham yderligere uden for samfundets normer. I samtiden havde man svært ved at forstå Kierkegaard og hans tanker. Selv flygtede han fra samfundet ind i sindets verden, som han afsøgte, og analyserede jeg'ets kringelkroge. Hans flittige arbejde, store produktion og banebrydende tanker skulle senere gøre ham verdenskendt, og i dag regnes han som en af den moderne filosofis fædre.

Bertel Thorvaldsen

Nærmere Gud

– kristendommen, kirken og de gudelige vækkelser

Den enevældige monark var konge af Guds nåde, og enevælden lagde stor vægt på sin religiøse legitimitet. Med enevældens indførelse havde kongemagten tydeligt ladet mærke, at stat og kirke var to sider af samme sag. I praksis betød det, at præsterne ikke kun skulle forkynde Guds ord. De fungerede samtidig som statslige øvrigheds personer i lokalsamfundet, hvor de udfærdigede skattelister og mandtalslister, førte tilsyn med skolerne og indgik i bestyrelsen for sognets fattigvæsen. De, der anfægtede kirkens autoritet, anfægtede derfor indirekte også kongen og blev dermed betragtet som en trussel mod hele systemet.

Problemet var, at der i slutningen af 1700-tallet var blevet stadig længere mellem bøndernes dagligliv og kristendomsopfattelse og det rationalistisk prægede religionssyn, som statskirkens præster forkyndede. Da kirken i 1798 forsøgte at udskifte Kingos Salmebog med den nye autoriserede *Evangelisk-Kristelige Salmebog*, nægtede folk rundt om i landet ligefrem at følge påbuddet, og de var ikke blege for at forlade kirken, når tonen til en af de nye salmer blev slået an. Efterhånden undlod nogle helt at komme til gudstjenesterne. I stedet samlede de sig på gårdene, hvor de sang de vante salmer og selv forkyndte Guds ord. Der

var flere veje til Gud, og statskirkens var ikke længere nødvendigvis den rigtige.

En af de første gudelige vækkelser var »De stærke jyder«. Bevægelsen kæmpede en lang og sej kamp med øvrigheden om, hvad der var den rette tro, og hverken bøder eller fængselsstraffe kunne få dem til at bøje sig. »De stærke jyder« blev dog aldrig nogen talstærk bevægelse, men deres kamp mod statskirken og præsternes eneret på at forkynde Guds ord blev fulgt op rundt omkring i landet. På Fyn opstod i 1820'erne en række vækkelser. Vækkelserne bredte sig primært gennem lægmænd, der rejste fra sogn til sogn. De havde ingen særlig uddannelse, men var jævne mennesker med en stærk tro og noget på hjerte.

Det var ikke kun bønderne, men også nogle af kirkens egne folk, der anfægtede kirken og dens kristendomssyn. I 1830'erne indledte præsten N.F. S. Grundtvig en kamp for kirkelig frihed. Ifølge ham skulle de »gammeldags« kristne have lov til at have Kingo og Pontoppidan, og de »moderne« skulle have lov til at foretage de ændringer, de ønskede alt sammen inden for samme kirke. Personligt var Grundtvig dog forbeholden over for visse gudelige vækkelser og deres afstandstagen fra en række af de almenmenneskelige værdier.

For Grundtvig var hele menneskelivet, både med sang og dans, Guds skaberværk. Det gjaldt om at være: »Menneske først og Christen saa«. Grundtvigs tanker kom til at danne baggrund for en religiøs bevægelse, og i eftertiden fik de en afgørende betydning for danskernes måde at opfatte kristendommen og det at være kristen på.

Det, der forenede de vakte kredse, var spørgsmålet om, hvad der var sand kristendom, og hvordan menigmand og menighed kunne leve et godt og kristent liv i dagligdagen. De gudelige vækkelser var ikke sociale eller politiske i den forstand, at de direkte indeholdt krav om samfundsforandringer. De meget kongetro bønder kunne i begyndelsen ikke drømme om at sætte sig op mod kongen. Alligevel reagerede myndighederne med frygt og slog hårdt ned på bøndernes opsætsighed og voksende selvbevidsthed. I 1845 indførtes det såkaldte »bondecirkulære«, der direkte forbød bønderne at samles uden myndighedernes tilladelse. Cirkulæret blev hurtigt ophævet igen, men bønderne havde mistet tilliden til regeringen. Sammen med de liberale gjorde de fælles front mod regeringen. Vækkelserne var en del af den uro, der i sidste ende medførte enevældens fald. Vejen til Gud, kirke og kongen var ikke længere den samme.

N.F.S. Grundtvig

Nære værdier og fjerne himmel

– store ekspeditioner og små familier

Guldalderens kunstnere, videnskabsmænd og litterater rejste ligesom velstillede borgere ud i verden – og i særdeleshed ud i Europa. De tog ud for at studere, for at opleve og for at lade sig inspirere. Tiden var præget af en uendelig fascination af det fremmede, det eksotiske og af nye idéer. Danske kunstnere flokkedes i Rom, Firenze og Napoli. Musikkens og teaterets folk tog til Wien og Paris, og litterater op søgte sammen med naturvidenskabsmænd den tyske romantiks arnesteder. Men når kunstnere sad i det fremmede og lod sig henrykke af det særlige italienske lys og de dansende napolitanske bønder, så manglede der alligevel noget. Selvom det fremmede og ukendte var tillokkende og fascinerende, var det også lidt skræmmende. De fleste blev grebet af hjemve og en længsel mod grønne bøgeskove, blå vand og bølgende kornmarker. Nok var der smukt ude, men hjemme var nu alligevel bedst.

I guldalderen vendte man efterhånden blikket indad – mod det nationale, mod livet inden for Københavns volde, mod hjemmet og mod nære værdier som familie og ægteskab. Den borgerlige kernefamilie afløste langsomt tidligere tiders husfællesskab, hvor flere generationer havde levet og spist side om side med husets tjenestefolk. Nu adskilte man generationerne fra hinanden og familien fra tyendet. Den borgerlige familie ændrede sig fra at være en produkti-

onsenhed, hvor alle med hver deres opgaver og ansvarsområder bidrog til familiens underhold, til primært at blive en konsumtionsenhed, der bestod af den selverhvervende, udearbejdende mand og hans hjemmegående hustru. 1800-tallet igennem blev der trukket stadig skarpere grænser mellem familielivet, arbejdslivet og det offentlige liv. Ægteskab, hjem og familie blev de centrale værdier i borgerskabets liv, og aldrig er familielivet blevet skildret så smukt og harmonisk, som det blev af guldalderens kunstnere. Guldalderborgerskabets opfattelse af disse værdier præger den dag i dag vores syn på ægteskabet og familielivet.

Hjemmet var familiens fristed. Her søgte man den ro og harmoni, som ikke kunne findes i den urolige og uforudsigelige verden, der udspillede sig uden for hjemmets fire vægge. Guldalderborgerskabet tilstræbte på den ene side det dagligdags – det nære og stille liv. På den anden side så de fleste sig grebet af en usigelig længsel bort fra den forudsigelige dagligdag ud mod det uendelige og ukendte. Måske derfor var et af de mest yndede motiver vinduet, som symbol på det, der på én gang adskiller og forbinder den indre og hjemlige verden med det ydre og fremmede.

Blandt tidens lærde herskede der ingen tvivl om, at det var i det fremmede, at nogle af svarene på

alverdens mysterier og store spørgsmål skulle findes. Det var det, der førte den unge lovende sprogforsker Rasmus Rask hele vejen til Indien. Rasmus Rask jagtede det nordiske sprogs oprindelse, og han var af den klare overbevisning, at Indien gemte på det sprog, der var grund sproget for de indoeuropæiske sprog. I Indien kastede han sig over studiet af pali og sanskrit, hvor han mente, at ikke alene kilden til sproget, men også kilden til det, han kaldte »vor gamle hedske religion«, skulle findes. Også inden for naturvidenskaben søgte man mod fjerne horisonter for at hente viden. I 1845 besluttede Christian den 8. i videnskabens navn at sende corvetten Galathea på ekspedition. En række anerkendte videnskabsmænd blev udpeget til at deltage i ekspeditionen. De skulle bl.a. indsamle vandprøver, foretage meteorologiske observationer og lave iagttagelser omkring koraløen Nicobarernes geologi. Desuden skulle der laves en række zoologiske, botaniske og etnografiske observationer på skibets færd jorden rundt. Efter to år og to måneder på verdenshavene hjembragte ekspeditionen en omfangsrig samling af zoologiske, entomologiske, botaniske, etnografiske og geologiske genstande. Desuden hjembragte Galathea-ekspeditionen den sidste del af den danske naturforsker P.W. Lunds store samling af bl.a. dyreknogler, som han havde indsamlet igennem sit mangeårige virke i Brasilien.

Enkekassedirektør Gerhard Christopher Schram med familie, malet i 1829. Billedet giver et godt indtryk af det kulturbærende borgerskabs iscenesatte familieidyl. Den unge mand, der leger med hunden, blev siden administrerende direktør for jernbanen mellem København og Roskilde.

Som folk er flest

– *almindelige menneskers vilkår*

De, som var noget i Guldalderen, og de, som dyrkede kulturlivet, kunsten og videnskaben på et højt niveau, var en lille københavnsk elite, som fortrinsvis bestod af mænd. De kendte alle hinanden, og var de ikke enten fjender eller venner, var de måske i familie. Denne lille elite af kunstnere, embeds- og videnskabsmænd udgjorde kun en ganske lille del af den samlede befolkning, og der var langt fra borgerskabets hyggelige stuer til den hverdag, som gjorde sig gældende for langt de fleste borgere.

Uden for borgerskabets hjem var det så som så med harmonien. Forældreløse børn rakkede rundt i de ildelugtende og beskidte københavnske gader. Der findes beretninger om børn, der havde en 12 timers arbejdsdag, og børn, der fik forfrysninger, fordi forældrene ikke havde råd til at tænde op. Guldalderens København var præget af en ekstrem bolig-nød, og folk var nødsaget til at stuve sig sammen i små rum. Fængslerne var fyldt til randen med kriminelle, og i Tugt- Rasp- og Forbedringshuset på Christianshavn førte det til flere oprør, der hårdhændet blev slået ned.

I krisetiderne efter statsbanke-rotten var det svært at få øje på næstekærligheden. Dårligt betalte embedsmænd gik tiggeryd.

hos kongen eller tog direkte af kassen. Fattigforsorgen, der skulle tage sig af de mindre bemidlede, brød trods gode hensigter sammen. Borgerskabet og kredsen af kunstnere og videnskabsmænd havde nok i sig selv. Kunstnerne følte ikke trang til at skildre den sociale nød. De malede ingen små piger, som frøs ihjel, mens de forsøgte at sælge svovlstikker. Det var de færreste, der som H.C. Andersen interesserede sig for at skildre andet end det harmoniske og det perfekte. Sandheden er imidlertid, at tiden, for langt de fleste af datidens mennesker, langt fra var så gylden.

Kongeriget København og Omegn sagde man spottende i perioden. Det var nemlig i København, at alt lå, og det meste foregik. Der var imidlertid en verden uden for Københavns volde. 90% af befolkningen boede uden for København, og hovedparten boede på landet. I den nationalromantiske ånd fik borgerskabet øjnene op for bøndernes landskab og kultur. Borgerskabet var af den opfattelse, at bønderne i århundreder havde levet helt upåvirket af tidens og modens luner. Det var derfor blandt bønderne, de søgte den oprindelige og ægte danske folkesjæl. Men der var langt fra kunstnerens billeder af glade dansende eller

fromt arbejdende bønder i farvestrålende dragter til datidens virkelige bondeliv. Bøndernes liv var, som alle andres, altid under forandring, og i perioden 1800-1850 tog forandringerne for alvor fart.

De mange ændringer og forbedrede forhold på landet kom dog primært kun bønderne til gode. Det hoveriarbejde, som bønderne med landboreformerne slap for at udføre, blev med loven i 1807 om husmandshoveri – kaldet pligtarbejde – nu pålagt husmændene. Som om det ikke var nok, at husmændene blev pålagt pligtarbejde, så tillod loven rent faktisk også, at der blev udøvet hustugt mod husmændene og deres koner under pligtarbejdet. Og der var nok arbejdskraft at tage af. Antallet af husmænd og landarbejdere steg støt, hvilket pressede lønningerne og gjorde det svært at få jord. Husmændene var på flere måder tvunget til at arbejde for gårdmændene og godsejerne, som de fik et stærkt afhængighedsforhold til. I 1848 og 1850 blev lejehusmændenes vilkår lovreguleret. Der kom forbud mod hustugt, men den stadig stigende husmandsbefolkning fremstod mere og mere tydeligt som landbosamfundets underklasse.

Det kulturbærende borgerskab udgjorde kun en lille del af den samlede danske befolkning, og Københavns gader var præget af et broget folkeliv. På billedet ses både den fattige gadesælgerske, lapsen, pengeudlåneren, dommeren, den unge moder og forbryderen, hvis blege ansigt kan skimtes bag kældervinduets gitter.

Gyldne tider?

– guldalderbegrebet og afslutningen på en epoke

Ved Treårskrigen afslutning i 1850 sattes samtidig punktum for en periode – guldalderen. Netop omkring århundredets midte døde en række af de store personligheder, der havde været med til at tegne perioden. Både inden for politik, videnskab og kunst tog nye kræfter over, og et generelt kulturskifte fandt sted. Guldalderens kulturpersonligheder havde på godt og ondt været påvirket af deres tid, enevældens sidste periode. Efter demokratiets indførelse blev det en anden virkelighedsopfattelse, der gjorde sig gældende.

Den dag i dag er vores liv og hverdag dog fyldt med spor fra guldalderen. Periodens opfindelser, samfundsmæssige ændringer og nye holdninger til f.eks. fædrelandet, kristendommen og familielivet skulle vise sig at blive en integreret del af det, vi forbinder med det danske samfund og den danske identitet. Den kultur, vi bygger på og konstant forholder os til, har sin rod i guldalderen, og det er i denne periode, at vi henter de billeder af danskheden, som vi gerne vil formidle videre til andre kulturer.

Selve guldalderbegrebet blev opfundet af de gamle grækere. Som navnet selv indikerer, refererer det til en storhedstid og blomstringsperiode, hvor alt er bedre og smukkere. Forestillingen om en guldalder fik i første halvdel af 1800-tallet stor betydning i Danmark. Dengang kunne man ikke drømme om at bruge betegnelsen om sin egen samtid. Dengang havde man da heller ingen mulighed for at vurdere, hvor store konsekvenser de tanker, de gjorde sig, og de ting, de gik og puslede med i laboratorierne, med tiden ville få. Ørsted levede f.eks. ikke længe nok til at kunne opleve de egentlige resultater og vidtrækkende konsekvenser af sine epokegørende

opfindelser. I romantikken valgte man i stedet at fokusere på en særegen og storslået nordisk oldtid, som blev koblet sammen med drømmen om en ny skandinavisk guldalder. Fra samtiden så man både tilbage og frem, hvilket også gør sig gældende i dag. Guldalderen som begreb indeholder nemlig både forestillingen om en tænkt fjernere fortid samt et program for fremtiden. Som et janushoved er det på en gang både visionært og nostalgisk – tilbageskuende og alligevel rettet mod fremtiden. Det er derfor interessant at diskutere, hvorfor det netop er perioden 1800-1850, vi i dag fremhæver som den danske guldalder, og hvilken betydning forestillingen om en dansk guldalder har for os i dag.

Når man ser på guldalderen som epoke, er der en tilbøjelighed til primært at fremhæve de positive sider ved perioden. Men selvom den danske guldalder på kunstnerens lærreder og papirer fremstod som en idyllisk og lykkelig tid, var det ikke nødvendigvis virkeligheden. Skyggesiderne, nøden og elendigheden i datidens samfund synes helt at forsvinde i det gyldne skær. Hvor kunstnerens og videnskabsmændenes liv og færden i dag ligger veldokumenterede på arkiver og museer rundt om i landet, har vi kun en begrænset indsigt i vilkårene og dagliglivet for hovedparten af datidens befolkning. Tager man perioden under nærmere åsyn, har den gyldne overflade en tendens til at krakelere. Alligevel kan periodens betydning for eftertiden næppe overvurderes. Med sit rige videnskabelige og kulturelle liv står guldalderen som en af de frodigste epoker i nyere tid i Danmark.

